

A FIATALOK GAZDASÁGI HELYZETE

Keszthelyiné Rédei Mária

A fiatalok és a gyermekek jövedelmi és kiadási helyzete Magyarországon a kilencvenes évek közepén

A KSH háztartási költségvetési felvétele alapján 1995-ben az összes háztartás 9%-ában – 330 ezer háztartásban – a háztartásfő 30 éven aluli volt. A szüleiktől külön háztartásban élő, már önálló egzisztenciát teremtett fiatalok életszínvonalának vizsgálata lehetőséget nyújt annak bemutatására, hogy az életkorból adódóan mennyiben térnek el szükségleteik és így fogyasztási kiadásaik az idősebb generációkéétól, ugyanakkor azt is látni lehet, hogy e korosztályon belül is milyen eltérések tapasztalhatók.

A fiatal háztartások 1/3-a 1995-ben gyermektelen volt, 2/3-a már kisgyermeket nevelt. A gyermektelen fiatal háztartások 27%-a egyedül élt, a többiek házastársukkal, élettársukkal alkottak egy háztartást. A gyermekes fiatal háztartásokon belül pedig 11%-ban egy szülő nevelte gyermekét, gyermekeit.

Fiatal korukból adódóan e korosztályban a legnagyobb az önálló lakással nem rendelkezők aránya, ezen belül is főképpen a gyermektelen többtagú háztartásokban, ahol 20%-uknak nincs önálló lakása. A lakással rendelkező fiatal háztartások lakásai összességében kisebbek, komfortfokozatuk, telefonnal való felszereltségük rosszabb, mint az országos átlag. Ugyanakkor háztartásaik tartós fogyasztási cikkekkel való felszereltsége kedvezőbb az országos átlagnál, tehát első lakásaikat igyekeznek a lehető legkorszerűbb cikkekkel felszerelni, berendezni.

A fiatalok háztartásaiban az egy főre jutó évi átlagos nettó jövedelem 1995-ben 178 ezer forint volt, ami az országos átlag 94%-át tette ki. Ezen belül legmagasabb jövedelemmel, az átlag kétszeresével – 356 ezer forinttal – a gyermektelen egyedülállók rendelkeztek, s az egy főre jutó éves nettó jövedelem legalacsonyabb volt – 136 ezer forint – a gyermekeiket egyedül nevelő háztartásokban. A két háztartástípus között az eltérés 2,6-szoros volt. (A gyermektelen többtagú háztartások 282 ezer, a házaspár gyermek(ek)kel családtípus 148 ezer forintos nettó jövedelemmel rendelkezett fejenként.)

A jövedelmeken belül a gyermektelen háztartásoknál a munkajövedelmek¹ aránya 79%-ot ért el, további jelentős hányadot pedig a szülőktől kapott pénzbeni támogatások tettek ki. Ennek aránya az egyedülálló fiatalok esetén – bevallottan is – jövedelmek 20%-át jelentette. A gyermekes családoknál a munkajövedelmek aránya átlagosan 68%-ot ért el, s jelentős volt a társadalmi jövedelmek hányada is. Ez utóbbi a csonka családoknál egy főre jutó jövedelmek valamivel több, mint 1/3-át jelentette.

¹ Munkajövedelemnek nevezzük mindazokat, amelyek alkalmaztatásból, vállalkozásból és mezőgazdasági tevékenységből származnak. Társadalmi jövedelmeknek nevezzük azokat, amelyek társadalombiztosításból származnak vagy szociális jövedelmek.

A 30 év alatti háztartásfővel rendelkező háztartások egy főre jutó kiadása átlagosan 199 ezer forintot ért el, amely 5 ezer forinttal magasabb volt jövedelmeiknél és az országos átlag 102%-át tette ki. A fiatal háztartások „túlköltekezései” a lakásépítésre ingatlanvásárlásra, tartós fogyasztási cikkekre és a művelődési, oktatási kiadásokra fordítottakban mutatkoztak meg. Ezek összes kiadáson belüli részaránya magasabb volt, mint az átlag szintjén.

Természetesen eltérőek voltak a 30 év alattiak különböző csoportjainak az egy főre jutó kiadásai, valamint ezek szerkezete is. Mint az előzőekben elmondtuk, legjobb jövedelmi helyzetben és legmagasabb kiadási színvonallal a gyermektelen, egytagú háztartások voltak, s legkedvezőtlenebb helyzetben a gyermekeiket egyedül nevelő fiatal családok. Ennek ellenére az egyedülélő fiatalok kiadásai több, mint 40%-kal meghaladták jövedelmeiket, míg a legszegényebb gyermekes csonka családokban a jövedelmek és kiadások nagysága nagyjából hasonló volt. Ennek magyarázata a szülői háttér anyagi támogatásában rejlik. A fiatalok bevételei alapján jövedelmeik 1/5-ét a szülöktől kapták, de – a csonka családok kivételével – minden fiatal korosztályban kiadási oldalról számszerűsíthető az, hogy a családi pénzübeni és természetbeni támogatás a bevételeknél sokkal nagyobb mértékű volt. Ahol a szülőknek erre nem volt módja, azon családok már fiatal korban leszakadtak saját korosztályuk átlagos életszínvonalától is. *E csoportosításban ez a veszély a gyermekeiket egyedül nevelő 23 ezer háztartáson belül azokat érinti legnagyobb mértékben, ahol a szülő gyermekgondozási ellátást vett igénybe vagy munkanélküli volt, illetve már fiatal korban rokkant nyugdíjassá vált.*

1995-ben az összes háztartás majdnem 4/10-e egyben gyermekes háztartás² is volt.

Most tehát nemcsak a fiatal családokban nevelkedő gyermekek életszínvonalát, hanem – a definíció szerinti – összes gyermekes háztartásban élőkét kíséreljük meg bemutatni. A másfél millió gyermekes háztartás vizsgálata többféle metszetben is lehetséges.

Először is a gyermekes háztartások életszínvonalát a szülők gazdasági aktivitása és ezen belül az eltartott gyermekek száma szerint csoportosítva az tapasztalható, hogy 1995-ben a gyermekes háztartások 87%-ában volt aktív kereső, míg 17%-ában, 193 ezer gyermekes háztartásban nem volt. Az aktív keresővel rendelkező gyermekes háztartások 47%-ában egy, 43%-ában kettő és 9%-ában három és több gyermek volt. Az inaktív keresős gyermekes háztartásokról nem készült gyermekszám szerinti bontás, háztartásaikban átlagosan 1,7 gyermek volt, a szülők a munkaerőpiacról kiszorultak, csak társadalmi jövedelmekből éltek. E foglalkoztatási struktúra módosulás következtében, egyrészt az aktív keresős három és több gyermekes háztartások jövedelmi és kiadási színvonala közeledett a kevesebb eltartott gyermekkel rendelkező aktív keresős háztartásokéhoz, hiszen nagyobb hányadban e csoportból kerültek ki az állásukat veszített, vagy elő- és rokkant nyugdíjassá váló felnőttekkel együtt élő gyermekek, másrészt viszont az inaktív gyermekes háztartások körében jelentős arányban voltak találhatóak azok az egygyermekes csonka családok is, ahol a szülő szintén nem volt aktív kereső.

² Gyermekes háztartásnak tekintjük a 20 éven aluli eltartott (nappali tagozaton tanuló vagy nem tanuló) gyermek(ek)et nevelőket.

E háztartások egy főre jutó jövedelme és kiadása 7/10-ét érte el az egygyermekes aktív keresős háztartásokénak. Kiadásai 56%-a élelmiszerekre és lakásfenntartásra fordított.

A gyermekes háztartásokat vizsgálhatjuk aszerint is, hogy a népesség egy főre jutó nettó jövedelme alapján képzett decilisek szerint hol és milyen arányban voltak találhatóak 1995-ben. Eszerint a gyermekes háztartások összes háztartáson belüli arányuknál nagyobb hányadban az alsóbb decilisekben tömörültek (az alsó három decilisbe tartozott a gyermekes háztartások 40%-a), s a jövedelmi létrán felfelé haladva a gyermekes háztartások aránya egyre csökkent (a legfelső három decilisben 21%-ot tett ki 1995-ben). Más megközelítésben: az 1. decilisbe tartozó háztartások 76, a 2.-ba tartozók 68%-a gyermekes háztartás volt, arányuk a decilisek mentén felfelé haladva egyre csökkent, a 9. decilisben 24, a 10.-ben 18%-ot tett ki.

Mindezek alapján tehát az mondható el, hogy a gyermekes háztartások jelentősebb hányada – az egy főre jutó jövedelmek alapján képzett csoportok szerint – az átlagosnál alacsonyabb jövedelműek közé tartozott, mely a háztartásaikban élő eltartott gyermekekkel függött elsősorban össze, ugyanakkor egy kisebb aránya a tehetősebb rétegek között volt található, mindazok, ahol a felnőttek iskolai végzettsége és szakismerete a munkaerőpiacon keresett volt, s ezáltal a megszerzett jövedelmek színvonala pótolta a magasabb eltartási hányad miatti jövedelem különbségeket, a gyermeket nem nevelőkhöz képest. A legelső decilisbe tartozó háztartások átlagos háztartásnagysága 4,2, a legfelső decilisbe tartozóké 3,4 fő volt. Mind a kettő meghaladta az országosan mért 2,7 fős háztartásméretet. A legelső decilisbe tartozó háztartások körében a nagyarányú eltartott gyermek részarány mellett a felnőtteknek csak csekély hányada volt aktív kereső, jövedelmeik túlnyomó többségét a társadalombiztosításból származó és szociális jövedelmek tették ki. Emellett, miután a legalacsonyabb jövedelmi szinten élők körében a fiatal korú szülők nagy hányadban fordultak elő, jelentős volt az idősebb szülők által adott támogatások mértéke is. A legfelső decilisbe tartozó családokban kevesebb eltartott gyermekkel élő főképpen iskolázottabb idősebb középkorú generáció volt. A két szélső jövedelmi póluson élő gyermekes háztartások egy főre jutó munkajövedelmeiben több, mint 11-szeres különbséget a társadalmi jövedelmek és a szülői támogatások mérsékeltek kb. 5-szörösre. A kiadások színvonalában ennél kisebb, 3,6-szeres különbség mutatkozott, miután a legelső tizedben élők bevallott jövedelmeikhez képest túlköltekkeztek, a legmagasabb jövedelmű gyermekes családoknál pedig megtakarítás mutatkozott.

A legelső tizedben élők mind lakáskörülményeikben, mind tartós fogyasztási cikkekkal való ellátottságukban, mind pedig kiadási színvonalukban és annak szerkezetében eltértek a többi jövedelmi decilisben élőkétől. 6%-uk nem rendelkezett lakással, a lakással rendelkező háztartások pedig lényegesen rosszabb körülmények között éltek, mint a magyarországi átlag: lakásaik mérete kisebb volt, 1/3 részükben nem volt fürdőszoba és WC, valamivel kevesebb, mint 2/3 részük nem rendelkezett vezetékes gázzal, háztartásaik közül csak minden 6. lakásban volt telefon. Kiadásai csak a legalapvetőbb szükségletekre koncentráálódtak, egy főre jutó évi személyes – alig valamivel több mint 100 ezer forintos – kiadásai több mint 4/10-ét élelmiszerekre, majdnem 2/10-ét lakásfenntartásra fordították. Kiadásai

58, de 1995. évi bevallott jövedelmeik 78%-át tették ki e két főcsoportra fordítottak. Az összes többi kiadásra fejenként és évente 19 ezer forint maradt volna, miután azonban ebből nem tudták fedezni a legszükségesebb ruházatkodási, egészségügyi, művelődési, közlekedési, lakásfelszereltségi és egyéb kiadásait, ezért ezek fedezetét további évi egy főre jutó 30 ezer forint erejéig egyéb forrásokból: hitelek, tartalékaik feléléséből és az idősebb szülők támogatásából fedezték. *Tehát e több, mint 200 ezer háztartás és majdnem 900 ezer személy, amelynek kb. fele fiatalokból állt, a társadalmi és a családi háttér gondoskodására szorult 1995-ben azért, hogy legszükségesebb kiadásait fedezni tudja.*

Készítettünk az eddig megszokottaktól eltérően olyan feldolgozást is, amely a legidősebb gyermek kora és iskola típusa szerinti csoportosítja a gyermekes háztartásokat. (E csoportosításban a gyermekes háztartások körét kibővítettük azokkal is, ahol csak 20 éves vagy idősebb olyan gyermekek vannak, akik nappali tagozaton tanulnak.) Eszerint a gyermekes háztartások 7%-ában a legidősebb gyermek 3 éven aluli (bölcsődés korú), 13%-ában óvodás, 34%-ában általános iskolás korú volt, 9%-ában szakmunkástanuló és szakiskolai hallgató, 18%-ában középiskolai tanuló, 6%-ában felsőfokú tanintézeti hallgató volt, a többiben pedig, 13%-ukban (220 ezer háztartás) a gyermekek általános iskolás koron felüli és 20 éven aluli nem tanuló, nem dolgozó, és semmiféle jövedelemmel nem rendelkezők voltak.

A legkisebb gyermekeket nevelők átlagos háztartásnagysága 3 fő volt, amely azt is jelentette, hogy az itt élő 3 éven aluli gyermekek majdnem fele „egyke”, testvérei még nem születtek meg. Figyelemre méltó az is, hogy e fiatal 30 év alatti szülők kb. 2/10-e szakmával nem rendelkezett, legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb 8 osztály volt, 15%-uknak viszont felsőfokú végzettsége volt, amely majdnem kétszerese az országos átlagnak. Ez utóbbi arány arra enged következtetni, hogy a 30 év alatti szakmunkás és középiskolai végzettségű háztartásfővel rendelkezők még egy gyermeket sem vállaltak a 90-es években.

Azon csoportokban, ahol a legidősebb gyermek óvodás, általános iskolás vagy középiskolás, nagyjából hasonló a felnőttek iskolai végzettség szerinti aránya, s háztartásaikban átlagosan 2 gyermeket nevelnek.

Ahol a legidősebb gyermek szakmunkás vagy szakiskolai hallgató, a szülők jelentősebb részben ennél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, körükben felsőfokú végzettséggel rendelkezők alig találhatók. Az iskolázatlanabb szülői társadalomban nevelkedő gyermekek egy részének tehát legfeljebb valamilyen szakma megszerzésére van esélye, jelentős hányaduk azonban – mint ahogy azt az „egyéb”, 20 év alatti, de már nem tanuló gyermekkel rendelkező csoportjában láthatjuk – a munkába lépésre sincs esélye, munkanélkülivé válik vagy eltartott marad. Egy társadalomban természetesen léteznek iskolázottabb vagy iskolázatlanabb rétegek, itt a nagyságrendek a problémások. A 20 év alatti nem dolgozó, nem tanuló, de az általános iskolás koron felüli eltartott gyermekkel rendelkező háztartások száma 1995-ben 220 ezer volt, amelyekben több, mint 600 ezer személy élt.

Azon csoportokban pedig, ahol a legidősebb gyermekek főiskolai vagy egyetemi hallgató volt, a szülők 2/10-e is felsőfokú végzettséggel rendelkezett, amely jóval magasabb az országos átlagnál.

Ebből a csoportosításból tehát az a következtetés meglehetősen biztonságosan levonható, hogy a szülők iskolai végzettsége nagymértékben determinálja gyermekeik továbbtanulási lehetőségeit és esélyeit, kivételek természetesen mindenhol lehetségesek. Történik ez mindannak ellenére, hogy a legmagasabb egy főre jutó évi nettó jövedelemmel rendelkező felsőfokú tanintézeti hallgatókat nevelő, többi rétegtől iskolázottabb és idősebb korú, a munkaerőpiacon keresett szakmával, szakismerettel rendelkező csoportnak a fejenkénti évi nettó 241 ezer forintos 1995. évi jövedelme mindössze 1,5-szer volt magasabb a legalacsonyabb egy főre jutó évi nettó jövedelemmel rendelkező azon csoportnál, ahol a legidősebb gyermek 20 év alatti nem tanuló eltartott volt. A kiadások színvonala a 20 év alatti nem tanuló eltartottakat és a szakmunkástanulókat nevelő, valamint a felsőfokú tanintézeti hallgatókkal rendelkező csoportokban általában ugyanakkora volt, mint a jövedelmeké, a többi csoportban pedig a gyermekek korának csökkenésével egyre nagyobb mértékben haladta meg az adott évben megszerzett jövedelmekét. A bölcsődés korú legidősebb gyermekkel rendelkező háztartások kiadásai 9%-kal voltak nagyobbak a saját maguk által megszerzett, és a szülőktől kapott támogatásokkal együttesen figyelembe vett jövedelmektől.

A kiadások struktúrájában alig voltak jelentősebbnek nevezhető különbségek az egyes csoportok között, kivéve a közlekedésre, hírközlésre és a művelődésre, oktatásra és üdülésre fordítottakat. Ez utóbbin belül pl. az oktatási (tankönyv, tanszer, tandíj) kiadások 7-szer, az üdülési kiadások 8-szor voltak magasabbak a felsőfokú tanintézeti hallgatókat, illetve az általános iskolás koron túli, de 20 év alatti nem tanuló és nem dolgozó eltartott gyermek(ek)et nevelő két csoport között.

E csoportosítás szerint tehát nehéz ún. rizikó csoportokat kijelölni. Egyaránt nehéz helyzetben vannak azok a fiatalabb gyermekeket nevelő csoportok, amelyek gyermekeik eltartása mellett még első lakásaikat most szerzik meg és rendezik be, vagy azok a magasan iskolázott és dolgozó idősebb középgenerációhoz tartozó szülők és gyermekek, amelyek tanulmányaik befejezése után önálló családot szeretnének alapítani, szüleik pedig idős, nyugdíjas éveikre tartálékolni, miközben adott évi jövedelmek alig-alig fedezik kiadásait, vagy azok az iskolázatlanabb szülői háttérrel rendelkező csoportok, ahol a gyermekek jó esetben szakmát tudnak szerezni, nagyobb részüknél azonban nagy esélye van arra, hogy általános iskolai tanulmányai befejezése után munkanélkülivé válik vagy eltartott lesz.

Végül elemzésünkben kitértünk arra is, hogy hogyan éltek azok a gyermekes családok, amelyek jövedelmeinek különböző hányada társadalmi jövedelmekből származott. A családi pótlékot kivéve, miután ez 1995-ben még alanyi jogon járt, a gyermekes családok 28%-a semmiféle társadalmi jövedelemben nem részült, további 26%-uknak jövedelmén belül a társadalmi jövedelmek aránya kevesebb, mint 1/4 volt. A gyermekes háztartások tehát több mint fele, átlagosan valamivel kevesebb, mint két gyermeket eltartva a társadalmi gondoskodást alig igénybe véve biztosította saját létfenntartását. E háztartásokban élő szülők általában az idősebb, dolgozó generációból kerültek ki, ahol a gyermekek is idősebb korúak, sőt egy részük már aktív keresővé vált, vagy önálló egzisztenciát teremtett.

Azon háztartások, amelyek jövedelmeinek 25-75%-át a társadalmi jövedelmek biztosították a legnépesebbek voltak, átlagos háztartásnagyságuk 4,0-4,2 fő volt. E háztartások tehát még a kilencvenes évek előtt megszülték gyermekeiket, akik a kilencve-

nes évek közepére nagy többségükben általános iskolásokká váltak. E csoportban élők között alacsonyabb volt az aktív keresők aránya és magasabb a nyugdíjasoké, mint az arányaiban kevesebb társadalmi jövedelemmel rendelkezőknél, kb. 1/10-ük még gyermekgondozási ellátásban részesült, de jelentős a munkanélküliek hányada is.

Ugyanakkor az a 126 ezer háztartás, a gyermekes háztartások 8%-a, amelyek jövedelmeinek több mint 3/4 részét a társadalmi jövedelmek fedezték, döntő hányadban a fiatalabb generációból került ki. E háztartások átlagos taglétszáma alacsonyabb, mint az előzőekben említett. E csoport is rendkívül heterogén, körükben találhatók a csak egy-két gyermeket nevelő fiatalon rokkant nyugdíjassá váló szülők, vagy gyermekgondozási és munkanélküli ellátásban részesülők, valamint e csoportba tartoznak azok a csonka családok is, ahol egyedülálló inaktív kereső szülő neveli gyermekeit.

Bármilyen vetületben vizsgáltuk a gyermekes háztartásokat, az a következtetés levonható, hogy a társadalmi jövedelmek, alacsony színvonaluk ellenére is jelentős mértékben csökkentették a munkából megszerzett jövedelmek közötti eltéréseket. Így az egyes gyermekes és fiatal családok jövedelmeiben viszonylag kis különbségek voltak regisztrálhatók. A jövedelmeknél kisebb különbségeket találtunk azonban a kiadásokban, miután a legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező rétegek adott évi bevallott jövedelmeiknél kisebb-nagyobb mértékben „túlköltekkeztek”. Ennek fedezetét vagy a korábbi évek tartalékainak felélése, vagy hitelek és kölcsönök felvétele, vagy a be nem vallott idősebb szülői társadalom által adott összegek biztosították. Mindez azonban csak egy alacsony színvonalú fogyasztási szerkezetet, a mindennapos megélhetést tett lehetővé azon rétegek számára, amelyek a társadalmi gondoskodásra legnagyobb mértékben rászorultak. Jövedelmeik és kiadásaik döntő hányada élelmiszerekre és a lakásaik fenntartási költségeire fordítódott, egyéb kiadásokra alig maradt pénzük.

A társadalmi jövedelmek jelentős hányadát igénybe vevők egy része azokból a fiatal családokból tevődött ki, amelyek kiskorú gyermekeket neveltek, s a szegénység körükben átmenetinek tekinthető. Nagyobb értékű beruházásokat azonban jelentős részük aktív keresővé válásuk esetén sem tud megvalósítani, amennyiben a szülőktől vagy a társadalomtól ehhez segítséget nem kapnak.

Létezik azonban társadalmunkban a gyermekes családoknak, illetve a fiataloknak egy olyan marginális része – számuk attól függően, hogy mennyire leszűkített csoportokat készítünk, kb. 20 és 200 ezer háztartás közé tehető –, amely a társadalom által megszokott normáktól leszakadt, s saját erejükből felemelkedni nem képes.